

Lennart Hellspong:

Pedagogiska funktioner hos retorisk kritik

I dagens skola är retoriken tillbaka som stöd för tal och uppsatser. Där passar dess verktyg för både råd och granskning. Det senare ger en grundform av retorisk kritik. Men som kritik har retoriken flera funktioner. Den hjälper eleverna att gå i dialog med tal och texter, att reflektera över kunskap och kommunikation och att forma och hävda en egen mening. I ett vidare perspektiv handlar det om att öva en deliberativ medborgarroll. Där överlägger man med andra för att vidga sin syn på gemensamma frågor.

Retoriken framträder som tal men också som analys av tal, som kritik.¹ I sin presentation av *Rhetorica Scandinavica*s temanummer om retorisk kritik² skriver Lisa Storm Villadsen: "Retorisk kritik har som sit udgangspunkt, at dens genstand er retorisk, og opgaven er derfor som minimum at redegøre for, hvordan retorikken realiseres i teksten." Här framträder kritikens täta spel mellan teori och praktik och att den kan röra alla texter, både egna och andras. Enligt James Jasinski kan en retorisk kritik rymma fem moment: definiera (retoriska produkter), klassificera (dem i genrer), analysera (hur de ser ut och fungerar), tolka (vad de betyder i sitt sammanhang) och värdera

(dem utifrån allmänna normer). Vidare nämner han fyra frågor som särskilt har diskuterats för den. De rör dess natur, objekt, metoder och funktioner.³

I den här uppsatsen vill jag belysa Jasinskis sista punkt utifrån skolans undervisning. Där ser jag nämligen flera viktiga funktioner för en retorisk kritik. Främst har vi förstås den praktiska att träna elever retoriskt genom att bedöma deras tal. Men dit hör också en hermeneutisk funktion som vetter mot tolkning, en polemisk som övar diskussion och en emancipatorisk som utmanar fördomar. På ett demokratisk plan bidrar alla till skolans mål att utveckla kritiska medborgare. Här ska vi se på de fyra funktionerna för att utreda vad de betyder, hur de hör ihop och vilka rötter de har i en äldre övningstradition.

1 Här och i det följande talar jag om tal och texter. Men den retoriska kritiken åtar sig att analysera alla slags "artefakter" som retoriska handlingar.

2 *Rhetorica Scandinavica* 26/2003

3 Jasinski (2001)

Praktisk funktion

När retoriken växte fram som ett stöd för talare utarbetades teorin med dess begrepp och principer i ett nära samspel med kritiken som en värderande granskning av konstens utövande. Teorin gav redskap åt kritiken och kritiken prövade teorin. På det sättet är den retoriska teorin i hög grad en praktisk teori med sin rötter i en kritisk reflektion kring erfaren handling

Så var det också när retoriken blev ett skolämne. Då fick eleverna studera mönstertal. Syftet var imitatio. Att granska kanon var alltså inget självändamål. Det skulle utveckla eleverna som talare. Vi kan anta att bedömningen fyllde olika krav på en pedagogisk kritik. Först och främst tog den sikte på normerna för god talarkonst. Olika förtjänster lyftes fram som allmänna värden – att talaren grep känslorna, ingav tillit, gav kraft åt sin sak etcetera. Som närläsning synade den för det andra också medlen. Ord för ord och tanke för tanke granskades hur talets språk och innehåll lämpade det för sitt syfte. Och för det tredje efterforskade den säkert också retorikens vidare register. Då prövades andra möjligheter för talarens val eller samma grepp på nya teman.

Sedan kunde kritiken gå över till elevernas egna tal. I båda fallen var syftet *praktiskt*, eftersom läsandet och övandet hade samma mål: att forma goda talare i anslutning till en förebildlig tradition. Och eftersom skriften var viktig för talet, blev den praktiska kritiken också ett stöd för konsten att skriva. Idag hör den praktiska kritiken hemma i skolans undervisning i muntlig framställning. Men en äldre mönsterpedagogik får för det mesta vika för en retorisk kritik som går direkt på deltagarnas framträdanden.⁴ Med den genvägen når man kanske snabba-

4 För en intressant diskussion av hur en sådan praktisk kritik kan utformas pedagogiskt, så att den omfattar inte bara talets framförande utan alla stadier i den retoriska processen, se Jørgensen & Onsberg (1976).

re resultat. Samtidigt missar de som lär sig chansen att pröva hur långt de kan nå i upp-trampade spår. Kanske vore det värt att åter-uppliva ett mer strukturerat övningsprogram, som antikens *progymnasmata*.⁵ Då får eleverna följa färdiga modeller i en systematisk progression på ett annat sätt än i den moderna talarträningens friare former.

Den retoriska kritikens praktiska funktion har för övrigt ett intresse också för läraren själv. En god undervisning kan ha retoriska principer för ögonen. Då uppfattas retoriken med sina begrepp och principer inte bara som en talarlära utan också som en undervisningslära, alltså som en didaktisk teori.⁶

Hermeneutisk funktion

I sin praktiska funktion övar den retoriska kritiken konsten att tala (och skriva). Men tal (och texter) angår oss också som lyssnare (och läsare). I retorikskolan lästes talen gärna som stora mäns viktiga tankar. Också då var perspektivet retoriskt: att granska det lästa som prov på talarkonst. Men syftet var nu inte efterbildning utan tolkning. Och också den förra kan då överskrida en mekanisk upprepning för att nå fram till en äkta inlevelse. I det fallet kan vi tala om en *hermeneutisk* funktion. Som tal- och textanalys rör kritiken främst den funktionen. Så betonar Sonja Foss den retoriska kritikens vidsträckt användbarhet som en tolkande men också som en ifrågasättande och skapande aktivitet: "it is an everyday activity we can use to understand our responses to symbols of all kinds in our environment, to reject those with negative impacts, and to create symbols of our own that generate the kinds of responses we intend."⁷ Med tanke på det senare får den retoriska kritiken hos henne

5 Se Anders Erikssons artikel i detta nummer.

6 Hellspong (2003), Hellspong & Brumark (2004).

7 Foss (1996), s.xiii.

också en praktisk funktion: att stödja egen retorisk produktion genom en kritisk analys av produkten.

Hermeneutik brukar översättas med tolkningslära. Men för undervisning kan vi mer allmänt se den som en lära om att läsa och lyssna. Att öva den konsten har alltid varit en viktig uppgift för skolan. Idag tränas den bland annat under namnet studieteknik och i speciella fall som diktanalys eller argumentationsanalys. Men indirekt övas att läsa och lyssna i all undervisning, även när det inte är ett uttryckligt mål. Skulle en retorisk kritik kunna bidra också här? I så fall måste den ge något som saknas i skolans vanliga syn på läsandets och lyssnandets problem. För att svara ska vi se vad en retorisk kritik kan betyda hermeneutiskt. Här ska vi tillskriva den 1) en tolkande 2) en ifrågasättande och 3) en dialogskapande roll.

1. Om en skolelev analyserar ett politiskt tal är den praktiska funktionen att lära av dess retoriska grepp för att bruka dem själv, när de lockar till efterföljd. Men den hermeneutiska funktionen är en annan fast besläktad: att tyda talet som en gest mot en publik. Det innebär att *tolkande* rekonstruera talet som retorisk handling. Genom vad hon vet om förutsättningarna prövar eleven att sätta sig i talarens ställe. Det kan vara en svår utmaning, eftersom det kräver historisk fantasi och kognitiv decentrering. Med situationen som nyckel söker hon så fatta motiv och syfte – ett centralt inslag i att förstå det förflutnas handlingar enligt Vico-lärjungen Collingwood, som såg historiekunskapen som en form av tillämpad psykologi.⁸ Nu är det dags att avläsa hur talets form och innehåll svarar mot den retoriska uppgiftens krav, vilket är själva kärnan i en retorisk tolkning. För att tyda talet som svar på ett retoriskt problem kan eleven uppmuntras att fundera över alternativa lösningar och fråga sig varför de ratats. Det här ger en spe-

ciell form av förståelse som är aktiv, inlevelsefull och målinriktad. Samtidigt har den ett mått av kritisk distans, för den som talar skyltar inte alltid med hur hon vill påverka den som lyssnar.

Den retoriska kritik som beskrivs här är närmast "nyaristotelisk" i sin strävan att återskapa produktionsprocessen. På så vis kan den ses som direkt framsprungen ur den praktiska kritik som jag beskrev tidigare. I sin välkända lärobok ger Foss exempel också på andra former av tolkande retorisk kritik, som "cluster criticism", "fantasy-theme criticism" och "metaphoric criticism".⁹

2. Utanför skolan börjar det offentliga rummet. Där ropar röster för åsikter som vi ska tro på, varor som vi ska köpa, tjänster som vi ska utnyttja och roller som vi ska träda in i. För att bedöma dessa maningar och löften kan eleverna använda en *ifrågasättande* kritik. Då prövar de inte om sändarens medel är effektiva för hennes syften, som vid en praktisk kritik. För här gäller det inte persuasiv effektivitet. I stället handlar det om moraliska val, om normer för kommunikation och kunskap. Det förutsätter en kritik som rör hur retoriska produkter konstruerar sina verklighetsbilder, utvecklar sina resonemang och formar sina argument. I det fallet blir den retoriska kritiken ett sätt för eleverna att värna sin integritet. Den ger dem ett motmedel mot makt och manipulation. Flera av de kritiska analysmetoder som Foss föreslår i sin lärobok lämpar sig för en kritik av det slaget, till exempel "feminist criticism" och "ideological criticism".¹⁰

I den svenska läroplanen för ungdomsskolan står det att eleverna ska utveckla ett "kritiskt tänkande". Vad det är anges inte exakt, men uppenbarligen rör det sig om att i upplysningens anda ifrågasätta auktoriteter och övertagna idéer. Att göra det har ett värde i sig, men det kopplas också till

8 Collingwood (1974).

9 Foss (1996).

10 Foss (1996).

skolans demokratiska uppdrag. De två uppgifterna, att ge kritisk träning och demokratisk fostran, hör förstås ihop. Demokratiska överläggningar kräver en förmåga att syna (falska) anspråk och argument och en kritiskt prövande hållning lär man sig nog bäst i en demokratisk skola.

En uppmärksammas diskussion mellan de amerikanska retorikerna Forbes Hill och Karlyn Kohrs Campbell gällde gränserna för en retorisk kritik.¹¹ Måste den nöja sig med att analysera talarens intention och situation för att kanske ifrågasätta om hennes retoriska medel passar för att övertyga hennes publik (vilket snarast är en praktisk kritik i vår mening)? Eller kan den gå vidare till att också dra fram lögn, halvsanningar och ont uppsåt? Enligt Hill skulle det senare leda kritiken utanför retoriken. För vad vet en retoriker mer än andra om historiska fakta eller moraliska värden? Men sådana gränsdragningar behöver elever knappast tänka på. De har ju ingen expertroll. Därför kan de stödja sig på alla skolämnen i en ifrågasättande kritik.

3. I den hermeneutiska funktionen av en rekonstruktiv kommunikationsanalys har den retoriska kritiken inte bara en tolkande och ifrågasättande utan också en *dialogskapande* uppgift. Det handlar om att samtala med tal och texter som vi möter. Samtalets värde är ett återkommande tema i flera av de didaktiska program som idag har en stark ställning i skandinavisk skolpedagogik.¹² I en äkta dialog är vi medvetna om både den ideationella och den interaktionella aspekten, om innehållet i replikerna och om deras sociala eller retoriska syften. Det är denna dubbla medvetenhet som bestämmer hur vi reagerar som lyssnare och läsare.

I skolans värld finns många monologer. Dit hör läroböckernas texter eller lärarens

ord, när de inte inbjuder till gensvar. Men bara genom en inre eller yttre dialog blir eleverna medproducenter av kommunikationens innehåll. Och först då kan en mottagen skolkunskap aktiveras till ett eget ställningstagande. Den stumhet som jag talar om är att tilltalet är dolt. Men genom att söka efter deras sociala syften och sammanhang kan en retorisk kritik finna också monologiska framställningars potential för samtal. Ty också för dem är mottagarens reaktion en oundgänglig del av kommunikationsprocessen. Det som då är implicit som en förväntad bekräftelse kan bli explicit genom att den som läser eller lyssnar faktiskt svarar på ordens dialogiska uppfordran. Men då måste hon se igenom den yta som till synes har täppt till alla hål för motpartens medverkan. I det här fallet verkar den retoriska kritiken som en dyrk. Med dess hjälp kan vi försöka bryta upp låset för de möjliga utvecklingar, invändningar och motsägelser som har valts bort för att skapa monologens täta linjaritet. Då kan talet eller texten på nytt öppna sig för en dialog med dess förgrening av rörelser åt olika håll.

Till den dialogskapande funktionen hos en retorisk hermeneutik hör också att undersöka hur ett innehåll som vi kan reagera på tar form genom språkliga val. Och de valen är aldrig neutrala, eftersom det som sägs inte kan skiljas från hur det sägs. I ett skolsammanhang kan eleverna diskutera vad språket betyder för kunskapsbildningen även i en lärobokstext. Ett slående exempel är metaforer som strukturerar hur ett kunskapsfält framträder i en modells eller teorisk optik. Men många andra retoriska grepp är också värda att lyfta fram. Genom dem kan eleverna se det konstruktiva draget även hos framställningar som framträder med anspråk på sträng och speglade objektivitet. Att som läsare och lyssnare praktisera en retorisk kritik av det här slaget kräver en dubbel blick, som ger akt på spelet mellan utsidan och insidan hos logos som artiku-

11 Forbes Hill (1972a) & (1972b) och Kohrs Campbell (1972).

12 T.ex. Dysthe (1996) & (2000).

lerad iakttagelse. Det är ett krävande sätt att förhålla sig till tal och texter. Men det är också aktivt och rikt som stöd för ett tolkande samtal.

Redan idag kan eleverna möta det här sättet att läsa på, när formen anses särskilt viktig, som för litterära texter. Men de är ovana att närma sig facktexter på samma sätt. Och fast syftet med en diktanalys oftare är att undersöka estetiska verkningsmedel än att rekonstruera en kognitiv och persuasiv tendens, kan den ändå ha mycket gemensamt med en dialogskapande retorisk hermeneutik.

Låt oss summera den pedagogiska kritikens hermeneutiska funktion genom att gå till retorikens treenighet av logos, ethos och pathos. När vi talade om samspelet mellan form och innehåll, så stod logos-begreppet i förgrunden med dess förening av språk och tanke. Men också ethos och pathos är viktiga för att förstå hur det som sägs i ett visst sammanhang får en specifik resonans. För dit hör karaktären som yttrandet ska visa hos den som faller det och känslan som det ska väcka hos mottagarna. I en politisk kommunikation är båda de här funktionerna uppenbara. Därför är det också lätta att påvisa för en lärare, som använder retorisk kritik som en pedagogisk metod för en kritisk medborgarroll. Men för en kunskapsförmedlande framställning blir uppgiften mer subtil. Då kan ethos handla om den auktoritetsposition hos sändaren och pathos om den behovsstruktur hos mottagaren som ett yttrande konstruerar. Att kritiskt uppfatta diskursiva processer av det slaget hjälper skolans elever att se också beskrivningar, utredningar och förklaringar som något mer än logiska länkar mellan iakttagna fakta. I stället framträder de som perspektiv att tolka för att förstå deras innebörd och som sociala handlingar med förankring i ett kulturellt eller professionellt kollektiv. Ett exempel är vetenskapliga

texters strategier för att legitimera sina kunskapsanspråk inför forskarsamhället.

Den retoriska hermeneutik som vi talar om här har en dubbel profil. Den har drag av den klassiska hermeneutiken med dess bejakande förståelse och inlevelse, som skapar förutsättningar för närhet och dialog. Men den har också drag av den misstänksamhetens hermeneutik som Paul Ricoeur talar om¹³ och som Marx, Nietzsche och Freud praktiserar. Kallar vi den för en "kritisk hermeneutik" lägger vi tonvikten på det senare, som kanske också är det viktigaste. Men syftet är inte att avfärda talet eller texten, inte att upplösa dess tilltal utan att svara på det, fast i ett dialogiskt bejakande som inte utesluter kritisk distans.

Polemisk funktion

Att lära konsten att hävda sin mening är ett pedagogiskt mål för en praktisk retorik. Men till en demokratisk överläggning hör även att kunna lyssna, för annars stängs dörren för meningsfulla svar. Att tolka och svara övas i en hermeneutisk kritik, men svaren kan också bli inlägg i en meningsstrid. Som stöd för att reda sig där kan retorisk kritik få en *polemisk* funktion. Eftersom inget samhälle är fritt från konflikter, ingår också den funktionen i medborgarrollen i en diskursiv eller deliberativ demokrati.

Redan i den hermeneutiska funktionen finns en polemisk potential. Då ser vi kritiken som ett brott med det omedelbara och omedvetna förhållandet till ett tal eller en text. Brottet sker genom en tolkande rekonstruktion. I den söker vi efter de mål som talaren eller författaren kan ha och de medel som hon använder sig av för att nå dem. Men det finns en viktig skillnad mellan de två funktionerna. I den hermeneutiska vill vi tillägna oss vad den andra säger i en receptionsprocess som är både inlevelsefull och

13 Ricoeur (1988).

kritisk. Däremot syftar den polemiska till att bringa motsättningen i dagen genom att artikulera den i en retoriskt verkningsfull form. Det förutsätter att vi kan se alternativ till de ståndpunkter som sändaren intar liksom andra sätt att utveckla dem på.

I förhållande till den praktiska funktionen hos den retoriska kritiken har den polemiska en lite annan karaktär. Här handlar det inte bara om att uttrycka sin egen uppfattning. Det gäller också att ställa den i opposition till andra meningar. Då krävs att vi kritiskt kan relatera oss till olika åsikter och kunskapsformer. I den klassiska retorikskolan övades den förmåga som ett led i själva talarträningen. Flera av progymnasmata-övningarna ger exempel på det.

I skolan finns många tillfällen att öva polemik. Då får eleverna diskutera en viss ståndpunkt eller tala för olika meningar. Att utgå från skoltexter kan höja inläggets kvalitet samtidigt som det ökar närheten till undervisningsstoffet. Diskussioner av det här slaget har en lång historia i den pedagogiska retoriken. Vi möter dem i medeltidens disputationer. I universitetens seminarier och avhandlingsprövningar dröjer de kvar i våra dagar. Ännu gäller de som tecken på vetenskapens kritisk-dialogiska rationalitet. Där vävs en hermeneutisk och polemisk kritik i bästa fall samman i insiktsfull opposition.

Den polemiska funktionen kan föra tanken till den tidiga form av retorik som representeras av den sofistiska *eristiken*, konsten att disputeras genom att hävda en motsatt mening. Att kunna se det problematiska i en ståndpunkt genom att uppfatta också skäl som talar för en annan är en viktig del av den polemiska förmågan, som alltså är en dialektisk färdighet. Men det pedagogiska syftet är inte att segra i enkelspåriga konflikter utan att överskrida alltför snäva uppfattningar genom en mer komplex och mångfasetterad kunskapsbildning. Här kan en retorisk kritik hjälpa eleverna att se att

ståndpunkter är provisoriska, att de med vissa topos belyser någon sida av en fråga men inte alla. Därför måste de kombineras med andra meningar i avvägningar och kompromisser för att finns demokratiskt godtagbara lösningar på gemensamma problem.

För att summera: Skolan bedriver sin medborgarfostran på olika sätt. Ett är att låta eleverna diskutera olika samhällsfrågor. Men en retorisk kritik kunde lägga en mer gedigen grund för diskussionen. På så skulle den hjälpa eleverna att bedriva en kreativ, kunskapsutvecklande och rationellt rimlig polemik.

Emancipatorisk funktion

Hittills har den retoriska kritiken varit riktad ”utåt”. Så är den praktiska funktionen att stödja produktionen av tal och texter, den hermeneutiska att dialogiskt-kritiskt förstå, pröva och svara på dem och den polemiska att lyfta fram motsättningar för att hävda alternativa uppfattningar. Men den retoriska kritiken kan också riktas ”inåt”. Då söker vi synliggöra de vanor, perspektiv och intressen som styr vår egen retorik. För när vi ser dem kan vi ifrågasätta dem. Den funktionen hos den retoriska kritiken kan vi kalla för befriande eller *emancipatorisk*. Som bekant talar Jürgen Habermas om ett befrielseintresse hos kunskapen i motsats till ett tekniskt och ett praktiskt intresse.¹⁴ Det förra knyter han framför allt till dialogen. Filosofin ser han som en representant för denna kunskapsstyp. Men vi kan också räkna dit retoriken, vars primära syfte då givetvis inte är manipulativ beteendekontroll.

Vägar dit finner vi redan i kritikens tidigare funktioner. Den praktiska kritiken rör våra egna retoriska mål och medel och ser också till möjliga alternativ. Därmed pekar den indirekt inåt mot de tankar och värden

14 Habermas (1968).

som ligger till grund för vad vi vill uttrycka. Den hermeneutiska kritiken tolkar andras resonemang genom en ifrågasättande rekonstruktion. Samma metod kan vi tillämpa på våra egna yttranden för att öppna dem för en kritisk dialog. Och när vi i en polemisk kritik bemöter andras ståndpunkter, så provas våra egna grundantaganden på samma gång. Det förutsätter förstås att vi är öppna för de meningserbjudanden som finns i andras åsikter och ser deras relevans för problem som vi söker lösa gemensamt.

I skolan har en emancipatorisk kritik en paradoxal ställning. Visserligen kan hela det moderna skolprojektet ses som en strävan efter människans befrielse. Då svarar det mot upplysningstänkandets förståelse av sig själv som en kamp mot okunskap och fördomar. Men samtidigt har skolan en indoktrinerande funktion. Det gör den till samhällets viktigaste institution för att sprida auktoriserade sanningar. Men just dessa ska ju granskas kritiskt. Eleverna ska både tillägna sig skolkunskapen och frigöra sig från den. Det senare kräver att de ser den (och därmed sig själva som präglade av den!) som något historiskt format. Därför kan den inte framträda med absoluta anspråk.

I skolan måste en emancipatorisk kritik vara både en upplysande omvärldskritik och en självkritik. Inte minst det sista saknas förstås ofta i skoltraditionen. När det talas om skolans uppgift att fostra kritiskt tänkande människor, så är det sällan mot skolkunskapen och skolans fostringsmetoder som eleverna i första hand väntas rikta sina kritiska blickar.

Summering

I alla de fyra former som jag har nämnt här har den retoriska kritiken en pedagogisk funktion. Som ett led i skolans undervisning övar den färdigheten att tala, skriva, lyssna, läsa och lära men också att samtala, diskutera och debattera. I den praktiska

funktionen rör det sig om att göra tal och texter, i den hermeneutiska att tolka dem som retoriska handlingar och se deras uppgift i ett möjligt samtal, i den polemiska om konfrontera dem utifrån en motsatt mening och i den emancipatoriska om att genomskåda de retoriska praktikernas makt över hur vi talar och tänker.

En retorisk kritik av det här slaget finns knappast i skolan idag, annat än som spridda ansatser med olika utgångspunkter men inte som något samlat helt. Men vad skulle den kunna betyda för skolans uppdrag? Ser vi till den medborgarfostran som läroplanen framhåller kan vi först tänka på demokratiska diskussioner, som kan vara klassråd och elevråd men även spontana överläggningar, där det gäller för deltagarna att tala för sin mening, eftersom frågorna bara med allas bidrag kan belysas från olika håll. Det är en mångsidighet som inte får beskäras av konformistiska krav på konsensus och korrekta åsikter. Att stödja individuella röster blir då målet för en praktisk kritik. Men till en demokratisk deliberation hör också att förstå vad andra säger i ljuset av deras syften. Det skapar behov av en hermeneutisk kritik. Och när åsiktsprövningen sker som en diskussion ska eleverna kunna opponera mot både varandra och skolans auktoriteter. Det kan urarta till ett löst tyckande utan stöd av en retorisk kritik som i så fall får en polemisk funktion. Och till sist finns där också ett emancipatoriskt mål. Genom att vidga deltagarnas horisonter skapas förutsättningar för gemensamma uppgörelser. I bästa fall blir resultatet ett samförstånd som inte verkar förkvävande utan öppnar nya vägar för fortsatt dialog.

Låt oss till sist se på det som står längst bort från en muntlig dialog i skolans undervisning, nämligen läroböckerna. Vad kan en retorisk kritik innebära för hur eleverna förhåller sig till dem? Genom en praktisk kritik kan de se böckerna som mönster för ämneskunskapen som en diskursiv färdig-

het. Och de kan fundera över andra sätt att forma den på. Vad betyder det för kunskapsanspråken? De kan också pröva en hermeneutisk kritik. Då söker de aktörer, situationer och syften bakom läroböckernas ord, men också tankefigurer och språkliga strukturer som påverkar hur texterna konstruerar kunskap. Det är en retorisk läsning som kan öppna dem för en tolkande och kritisk dialog. Där kan eleverna också pröva oppositionella positioner genom en polemisk kritik. Men om det stannar här kan de ändå fastna i sina egna fördomar. Genom att vända den retoriska kritikens vapen inåt kan eleverna med böckernas hjälp gå vidare i sin kunskapsutveckling och befria sig från skygg-lappar som stänger sikten. För det kan de ha nytta av den retoriska kritiken i dess emancipatoriska funktion. Då prövar de texternas ståndpunkter som retoriska utsiktsplatser för att se sina egna förgivettaganden.

Den retoriska kritiken kan användas som en pedagogisk metod i alla skolans ämnen. Särskilt väl passar den för vad som kan kallas för "kunskapsförhandling"¹⁵. En sådan

15 Hellspong (2005).

Om författaren:

Lennart Hellspong är verksam vid Södertörns högskola och skriver för närvarande på en bok om förhandlingens retorik
E-post: lennart.hellspong@sh.se

Litteratur

- Campbell, Karlyn Korhs (1972): " 'Conventional wisdom – traditional form' – a rejoinder", i: *The Quarterly Journal of Speech*, vol.58, nr.4
- Collingwood, R.G. (1974): "Human nature and human history", i: Patrick Gardiner (red.) *The Philosophy of History*. Oxford University Press.
- Dysthe, Olga (1996): *Det flerstämmiga klassrummet*. Studentlitteratur
- Dysthe, Olga (2003): *Dialog, samspel, lärande*. Studentlitteratur
- Foss, Sonja K (1996): *Rhetorical Criticism. Exploration & Practice*. Waveland Press.

förhandlingspedagogik har sitt fokus i problemområden med öppna frågor utan givna svar. Då kommer inte bara faktakunskaper att premieras utan även skapande förmåga, förhandlingsskicklighet och kritiskt omdöme. Det är en produktiv process där kunskapen tar språklig gestalt i tal och skrift samtidigt som den kritiskt prövas i ett möte mellan olika perspektiv.

I en kunskapsförhandling blir naturligtvis den förmåga betydelsefull som Aristoteles ser som grundläggande för retoriken: att finna det som övertygar inom ett kunskapsområde i form av argument och annat. Att ha kunskap i en problematisk fråga kan ses som en form av övertygelse, som uppnåtts efter en prövning av olika alternativ.¹⁶ Det är en helt annan typ av kunskap än att "kunna" ett faktum som resultat av en inläring utan kritisk granskning. Det här synen på kunskap, i de öppna och problematiska frågor som är retorikens specialitet, ger *persuasio* en kognitiv nyckelroll och gör den retoriska kritiken till en form av epistemologi eller kanske snarare "doxologi"¹⁷.

16 Hellspong (2004).

17 Rosengren (2002).

- Habermas, Jürgen (1968): *Erkenntnis und Interesse*. Frankfurt
- Hellspong, Lennart (2002): "Retorik och didaktik", i: Annika Afzelius, Richard Nordberg & Bo Renberg: *Retorik*. Svensklärares förenings årskrift 2002. Natur och Kultur.
- (2004): *Didaktiken som en konst att övertyga*. Se: www.sh.se/retorikkollegiet/medlemmar/lennart
- (under utgivning): "Förhandling som dialogpedagogisk modell", i: *Rapport från rikskonferensen i didaktik 2005*. Karlstads universitet.
- Hellspong, Lennart & Åsa Brumark (2002): "Lärar-

- rollen i deliberativa samtal”, i: Fransson, G., Å. Morberg, R. Nilsson & B. Schüllerqvist *Didaktikens mångfald*. Högskolan i Gävle.
- Hill, Forbes (1972a): ”Conventional wisdom – traditional form – the president’s message of November 3, 1969”, i: *The Quarterly Journal of Speech*, vol.58, nr.4
- (1972b): ”Reply to professor Campbell”, i: *The Quarterly Journal of Speech*, vol.58, nr.4
- Jasinski, James (2001): *Sourcebook on Rhetoric. Key concepts in contemporary rhetorical studies*. Sage.
- Jørgensen, Charlotte & Merete Onsberg (1976): ”I taleværkstedet – et pædagogisk udviklingsarbejde”, i *Medlemsblad for Dansk Lærereforeningens Folkeskolefraktion*.
- Ricoeur, Paul (1988): *Från text till handling*. Symposium.
- Rosengren, Mats (2002): *Doxologi. En essä om kunskap*. Rhetor förlag.
- Storm Villadsen, Lisa (2003): ”Tema: Retorisk kritik”, i: *Rhetorica Scandinavica* 26/2003.